

Vitus-Bulbuk István

Emlékezés. A bibliai őselmények vallásos antropológiai dimenziója és pszichológiai értelmezése

Kivonat

A tanulmány a bibliai őselmények antropológiai dimenzióját a „véges horizont” paradox valóságán keresztül értelmezi: az isteni cselekvés és az emberi percepció találkozása felemelő tapasztalat, ugyanakkor a halandóság és az időbeliség „gravitációja” visszarántja az embert saját korlátjai közé. A tanulmány emellett érvel, hogy ez a kettősség nem Isten lényegéről, hanem az emberi lét feltételeiről szól, és rávilágít arra, hogy a véges horizont egyszerre kényszerítő korlát, ugyanakkor belátható, otthonosságot adó keret. A tanulmány a rítust mint az emlékezés kitüntetett terét és idejét vizsgálja: a rítus formát ad az autentikus találkozásnak, lehetővé teszi a közös belépést és participációt, miközben transzformatív hatást gyakorol közösségre és egyénre egyaránt. Az emlékezés pszichológiai mechanizmusának vázlata (észlelés–értelmezés–rögzülés, gyors és lassú feldolgozás) után a szöveg a kollektív emlékezet identitásformáló erejét emeli ki, különösen a szabadítás narratíváinak (Exodus, Krisztus kereszthalála) rituális megismétlésében. A következtetés szerint a közösségi emlékezés akkor válik gyógyítóvá, ha a testvéri elfogadás integratív közege felülírja az autonómia töredezettségének negatív tapasztalatát, és az *imago Dei* identitása felől új mintákat és motivációkat formál.

Abstract

This paper explores the anthropological dimension of biblical primal experiences through the paradox of the “finite horizon.” While the encounter between divine action and human perception can elevate the believer, the “gravity” of temporality and mortality draws the human subject back into the limits of creaturely existence. The argument emphasizes that this tension does not primarily reveal something about God’s essence but about the conditions of human life, in which finitude functions both as an unavoidable constraint and as a comprehensible framework that provides stability and a sense of home. The

study examines ritual as the privileged space and time of remembrance: ritual gives form to authentic encounter, enables communal participation, and exerts a transformative impact on both community and individual. After outlining basic mechanisms of memory formation from a psychological perspective (perception–interpretation–encoding, fast and slow processing), the paper highlights the identity-forming power of collective memory, particularly through the ritual repetition of the narratives of liberation (the Exodus and Christ's salvific death). The conclusion suggests that communal remembrance becomes genuinely restorative when enacted within a fraternal and accepting community capable of integrating human broken autonomy. In this way, remembrance reorients identity toward the *imago Dei*, reshapes motivations and interpretive patterns, and supports an embodied, renewed life marked by gratitude.

A bibliai őslmények antropológiai dimenziója véges horizontú. Azt értem ezen, hogy ott, ahol az isteni cselekvés és annak emberi percepciója (létezik-e vajon más percepció egyáltalán?), megélése és megértése találkozik, még ha ez az élmény „fel is emeli az embert” – amit a Lélek munkájaként, Isten erejeként azonosít –, a „gravitáció” törvénye visszarántja mind megélésében, mind megértésében. Ennek valósága nem Istenről mond el valamit, de még az Istennel való kapcsolatunkról sem feltétlenül, legalábbis nem elsődlegesen, hanem arról, hogy emberként ilyenkor is tudatában vagyunk: az idő és az elmúlás alá vetett lények vagyunk. Tehát Isten által teremtett lények.

A jelen tanulmányban ennek a valóságnak a kettősségével vagy paradox jellegével foglalkozom. Azzal, hogy emberként tudom: Isten a teremtőm, aki idő és halál fölött áll, de ezzel egy időben azt is tudom, hogy halandó vagyok. Véges horizontú. Kérdés, hogy emberségemet tudom-e integrálni teremtményi voltomba, ha igen, akkor milyen eszközeim vannak erre, és hogyan működik ez a folyamat.

A véges horizont egzisztenciális valósággént jelenik meg előttünk, ha még nem is fed fel magát számunkra egyszerre, azért még megtapasztalhatóvá, bejárhatóvá válik. Ezért a valóság leírásához társított fogalmaink a *kikerülhetetlen, meghaladhatatlan*, tapasztalat szintjén pedig a következő szavakkal írható le: *visszaránt, leköt, megköt, bezár, korlátokat szab* stb. Másrészt – mindezekkel együtt és mellett – az emberi lét paradox helyzetét replikálva, lekövetve, újratemelve akár, a véges horizont egyben belátható horizont is, és éppen ezért biztonságot, kiszámíthatóságot nyújt, az otthon és az ismerős tér érzését erősíti.¹ Ha ezeket a felismeréseket

¹ Han, Byung-Chul: *A rítus eltűnése: A jelen topológiája*. Ford. Csordás Gábor. Typotex, Budapest, 2023. 10.

nem tesszük egymás mellé, ha nem látjuk és láttatjuk így együtt, akkor akaratlanul is erősítjük a nihilisták táborát.

E paradox valóság lekövetője és megjelenítője a rítus, a mi esetünkben a valóságos rítus. Habár a paradox helyzet nem nyilvánvaló és nem ismerhető fel automatikusan, a rítusban részt vevők természete az, amelyik leginkább utal erre és kifejezi ezt. A végtelen és a véges találkozása, az isteni és az emberi, a jel és jelzett viszonyából adódik ez a paradox, kettős állapot.

Az emlékezés tere és ideje. A rítus

A rítus az isteni cselekvés és az emberi megélés kitüntetett tere és ideje, ami az emberi élet valóságának legfontosabb részét, az autentikus találkozást megpróbálja rögzíteni, formát, testet kölcsönözni annak. Mindezt nem öncélként műveli, hanem azért, hogy a mindenkori embernek lehetősége legyen „ugyanoda és ugyanakkor” belépni, megélni ugyanazt, részesedni ugyanabban. „Nem az ember van a szombatért, hanem a szombat az emberért”. Kérdés, hogy a rítus gondosan és pontosan kialakított formái, a szent tér és idő elegendők-e ahhoz, hogy mindenki számára azonos vagy hasonló élményt nyújtson. Vagy talán nem is ez a feladata? Mert ha ez lenne elsődleges célja, akkor ez csakis úgy valósulhatna meg, hogy csak arra hat, ami minden emberben közös, anélkül, hogy foglalkozna a különbségekkel, az egyedi jegyekkel, azzal, ami minden embert sajátossá tesz. Másként mondva: Isten mindenkinek Istene és ezzel egy időben személyes Istene is, ahol a személyesség a kapcsolatból érthető meg. Valahol hallottam: mindannyian ugyanabban a folyóban úszunk, de nem egyformán leszünk vizesek. A rítus leginkább a közös emberi élmények színtere, de nem csak, hiszen létrehoz egy kapcsolatot, kölcsönösséget, participációt, aminek transzformatív hatása van, mind egyénre, mind közösségre nézve. Ennek lehetősége nem is feltétlenül a rítusba van kódolva, hanem az emberi részvételben, a kapcsolatra való hajlandóságunkban, netán meghatározottságunkban.

A rítusokat a belakás szimbolikus technikáiként határozhatjuk meg. A világban-létet otthon-létté változtatják. Megbízható helyé teszik a világot. Azt teszik az időben, amit egy lakás a térben. Lakhatóvá teszik az időt. Sőt, hozzáférhetővé teszik, mint egy házat. Elrendezik, berendezik az időt, írja Byung-Chul Han a *Rítus* című könyvében. Továbbá a rítusok stabilizálják az életet, és ezzel túlélük az embert, ezért van bennük valami ősi, régi, még ha nem is örökkévaló – függetlenek az emberek lététől. A rítusok rezonanciaközösséget hoznak létre, amelyben lehetséges az összhang és a közös ritmus. „A rítusok rezonanciatengelyeket képeznek, amelyek mentén megtapasztalható a vertikális és a horizontális valóság (Isten,

kozmosz, idő, örökkévalóság, illetve szociális közösség).² Rezonancia nélkül az ember vissza van vetve elszigetelt önmagára.³

A rítus lényegi vonása az ismétlés. Ez a gondolat vezet át Kierkegaard-on keresztül az emlékezésre. A dán gondolkodó szerint ugyanis az ismétlés és az emlékezés ugyanaz a mozgás, csak ellentétes irányban. „Mert amire emlékezünk, az volt, vagyis visszafelé megismétlődik; a tulajdonképpen ismétlés ezzel szemben előre emlékezik” – vagyis lehetőségként, potenciálként jelenik meg számunkra.⁴

Az emlékezés egyéni és közösségi szintje

Az egyén emlékezése – azaz a vele történő múltbeli élmények és megélések előhívása – valamivel más mechanizmust követ, mint a közösségi emlékezés, habár a közösségben is egyének emlékeznek, de valami olyasmire, ami átlépi az egyéni tapasztalat és élmény kereteit. A továbbiakban azt próbálom bemutatni, hogy melyek az egyéni és a közösségi emlékezés sajátosságai, és milyen kapcsolatban vannak ezek egymással. Ebben az esetben is bizonyos kettőség, paradox szituáció fog kirajzolódni.

Az időkeretre való tekintettel nagyon vázlatosan mutatom be most egy esemény rögzülésének és emlékként való előhívásának a folyamatát. A mechanizmus leírását W. Keith Campbell szociálpszichológus megfigyelései nyomán összegzem.⁵

Amikor egy élmény, egy találkozás, egy esemény, egy történés rögzül az emlékezetünkben, akkor annak nem a részletes, pontos képe, hanem csak a nagyon leegyszerűsített formája fog rögzülni. Ennek egyszerű biológiai okai vannak. Mielőtt valami rögzülne, megtörténik az értelmezés, az értelmezést pedig megelőzi az érzékelés. Vagyis a sorrend ez: érzékelés, értelmezés, rögzülés.⁶ Vegyük sorra ezeket a mozzanatokat!

Az érzékelés kapcsán elgondolkodhatunk a következőkön. Könnyű azt hinni, hogy emberekként látjuk a világot, és közben úgy működünk, mint egy felvevőkészülék. Például bejövök ebbe a terembe, az érzékszerveimen keresztül jelzések ér-

² Uo. 21.

³ Uo. Vö. Hartmut, Rosa: *Resonance: A Sociology of Our Relationship to the World*. Polity, Cambridge, 2019.

⁴ Kierkegaard, Søren: *Ismétlés*. Ford. Soós Anita és Gyenge Zoltán. L'Harmattan, Budapest, 2008.

⁵ Campbell, W. Keith: „Intro to Psychology”. Videó, Peterson Academy, megtekintve 2026. január 15.

⁶ Bartlett, Frederic C.: *Remembering: A Study in Experimental and Social Psychology*. Cambridge University Press, Cambridge, 1932.

keznek hozzám: a látásom, hallásom, szaglásom, tapintásom segít feltérképezni az elem táruló valóságát. Aztán rögzítem az elmémbe, a memóriámban, és később bármikor előhívhatom és lejátszhatom. Ez sajnos nem így működik.

Az érzékszerveinken keresztül vesszük magunkhoz ezt a világot. Viszont leszűkítjük egy modellre, ami kapcsolódik ahhoz, amit tennünk kell, ami kapcsolódik a motivációinkhoz, amit az idők során felépítettünk, és ebből a modellből kiindulva működünk. Vagyis folyamatos redukció, egyszerűsítés történik, ami azt jelenti, hogy nem látunk és érzékelünk mindent abból, ami élénk tárul.

Az értelmezés során a leszűkített valóságot megpróbáljuk megfeleltetni a tanult modelljeinknek. Vagyis e modellek mentén értelmezzük a világot. A modellek folyamatosan bővülnek, fejlődnek, ám nem olyan gyorsasággal és olyan ütemben, ahogyan szeretnénk, vagy ahogyan adekvát lenne. Mindez azért, mert minden modellhez, amivel operálunk, erős érzelmek társulnak, többségében negatív érzelmek, és azért negatív érzelmek, mert a létfenntartás szempontjából ezek relevánsabbak.⁷

Végül pedig, amikor információt dolgozunk fel, értelmezünk, akkor két rendszert használunk. Az egyik az automatikus vagy gyors rendszer, amely nagy sebességgel dolgozza fel az adatokat. Asszociációkat használ. A jeleket nézi, az emberek arcát, testtartását, a hangulatot értelmezi. A másik a kontrollált vagy lassú rendszer, amelyik lassabban működik, többet gondolkodik, megfontoltabb döntéseket hoz. Inkább lineáris, mint asszociatív.⁸

Az automatikus rendszer nagyon sok előítélettel és sztereotípiával dolgozik, a másik egy racionálisabb folyamat, reflexív, higgadtabb.

Minden, ami velünk történik, ennek a két értelmezési mechanizmus mentén és következtében rögzül. Így válik emlékké, ami a jövőben, amikor hasonló szituációban találjuk magunkat, újból és újból előhívható. Sajnálatos, hogy ez inkább az asszociációs mechanizmus mentén történik, és a hozzá társított érzellemmel – leginkább negatív érzellemmel – együtt jár. Ugyanakkor, ha tudunk a negatív érzelmeknek erről a gyakori túlsúlyáról, akkor azzal már könnyebben megküzdhetünk.

⁷ A „negatív érzelmek túlsúlya” (negativity bias) széles körben tárgyalt jelenség a pszichológiában. Kiegészítő irodalom: Baumeister, Roy F. et al.: Bad Is Stronger Than Good. *Review of General Psychology* 5. 2001. 323–370.

⁸ A kettős feldolgozás (automatikus/gyors vs. kontrollált/lassú) legismertebb, széles körben hivatkozott kerete: Kahneman, Daniel: *Thinking, Fast and Slow*. Farrar, Straus and Giroux, New York, 2011; Elméleti-kísérleti alapokhoz: Shiffrin, Richard M. – Schneider, Walter: Controlled and Automatic Human Information Processing: II. Perceptual Learning, Automatic Attending, and a General Theory. *Psychological Review* 1977/84/2. Kortárs összegzés: Evans, Jonathan St. B. T. – Stanovich, Keith E.: Dual-Process Theories of Higher Cognition. *Perspectives on Psychological Science* 2013/8/3.

A kollektív vagy közösségi emlékezés

Ez a mentális-lelki folyamat már különbözik az egyénitől, ám nem teljesen független tőle. A különbséget Grüll Tibor ókor- és irodalomtörténész megglátásához társulva próbálom érzékeltetni. Egyik előadásából idézek:

„Az élmény, amire közösségként emlékezünk, letöri a korszakok bilincset. Aki re emlékezünk, az a személy örök – és örök az, amit akar, ezért tagadja az idő mindenhatóságát. Érintetlenül vonul a történelmen át. Nem csoda, hogy a történelem, és ami abban van, neheztel rá. Mert az idő azt akarja, hogy minden, ami él, lerója neki az időbeliség vámját. Itt azonban egy élet éli be magát az örökkévalóságba, és az idő, e kielégítetlen hitelező, lesheti, hogyan tudja behajtani tartozását. Sajat örök voltába burkolózva olyan örökkévalóságot szegez az idővel szembe, amelyen annak nincsen hatalma.”⁹

Az élmény, amire közösségként emlékezünk, a szabadítás és a szabadulás élménye. Két nagy narratíva formájában tárul ez elénk: az Egyiptomból való szabadulás történeteként az Ószövetségben és a Krisztus érettünk történő keresztalálának eseményeként az Újszövetségben. Mindkettőhöz társul egy parancsba adott felhívás az emlékezésre: „...hogyan életed minden napján megemlékezz arról a napról, amelyen kijöttél Egyiptom földjéről”,¹⁰ és „...ezt cselekedjétek az én emlékezetemre!”¹¹

Az egyik a választott népnek szól, a másik a tanítványi közösségnek. A közösségi emlékezés eseménye, valamint az, amire emlékezünk, összeköti az emlékező generációkat, és éppen ezért identitásformáló hatása és ereje van. A mi szempontunkból pontosan ez az identitásformáló hatás és erő, ez a transzformatív tulajdonság az, ami fontos, és aminek három dimenziójára szeretnék rámutatni.¹²

A közösségi emlékezés három dimenziója a következő: (1) a szöveggel mint kijelentéssel való találkozás; (2) a rítusban ismételt emlékezés mint közösségi cselekedet és élmény; (3) e kettő transzformatív hatása mind az egyénre, mind a közösségre nézve, mely a mindennapokban a hálaáldozatként bemutatott, újjászülött életben nyilvánul meg.¹³

⁹ Grüll Tibor: *Emlékezz a jövőre! Prófécia és történelem.* (Előadásszöveg.) 2021.

¹⁰ 5Móz 16,3.

¹¹ Lk 22,19.

¹² A kollektív emlékezet alapfogalma: Halbwachs, Maurice: *On Collective Memory.* Szerk./ford.: Coser, Lewis A. University of Chicago Press, Chicago, 1992.

¹³ A közösségi emlékezet rítusban történő „testesüléséhez” (bodily/incorporated practices) klasszikus kiegészítés: Connerton, Paul: *How Societies Remember.* Cambridge University Press,

Amikor az egyén belép ezekbe a dimenziókba, és az emlékezésre való felhívás megtörténik, akkor részéről a válasz, azaz jelenlétének, részvételének a módja is kettős. Az emlékezés bizonyára attól kettős, hogy a szabadulás egyszerre emlékeztet annak pozitív tartalmára és magára a Szabadítóra, ugyanakkor az elveszettségemre, a reá utalt voltomra is, a „személyi autonómiám” töredezettségére, hiányára. Vajon ennek az autonómiának a hiánya, ennek a hiánynak a felismerése, a ráutaltság szorongató érzése automatikusan megszűnik-e? Vajon az emlékezés ismétlése és minden pozitívum, amit ez magába foglal, felülírja-e a társított negatív élményt? Úgy gondolom, hogy ez a 21. században igencsak fontos probléma mind egyéni, mind közösségi szinten.

Következtetések

A következtetést így tudom megfogalmazni: az autonómia töredezettsége, habár valós, mégsem állandósuló érzés, amennyiben igazi testvéri közösségben éljük meg, ahol az elfogadás az elsődleges identitásformáló elem. Az elfogadás nem szünteti meg, nem tagadja le az „én” hiányosságait, hanem integrál, az elfogadást gyakorló közösség éppen ezért befogadó „*anyaszentegyház*”. Ősi, időben kiterjedt tudás és tapasztalat húzódhat meg e mögött, amely tisztában van azzal, hogy a befogadás kétoldalú transzformatív folyamat, ahol a befogadó és a befogadott is elindulhat a fejlődés, növekedés, gazdagodás, kiteljesedés és gyógyulás útján.

Ennek lehetőségét egyértelműen valóságossá teszi az emlékezés, amely leginkább az *imago Dei* valóságára és identitásra összpontosít. Így válik az emlékezés cselekedetté, amelyben a motiváció is helyére kerül, a minták és a modellek is megváltoznak, átíródnak, és élővé válik a közösség kovász identitása.¹⁴

Cambridge, 1989. A kulturális emlékezet tágabb elméleti kerete: Assmann, Jan: *Cultural Memory and Early Civilization: Writing, Remembrance, and Political Imagination*. Cambridge University Press, Cambridge, 2011. Rítuselméleti háttér: Turner, Victor: *The Ritual Process: Structure and Anti-Structure*. Aldine, Chicago, 1969; Bell, Catherine: *Ritual Theory, Ritual Practice*. Oxford University Press, Oxford, 1992.

¹⁴ 1Móz 1,26–27; az *imago Dei* mint identitás- és méltóságalap a teológiában klasszikus módon a teremtetésteológiához kötődik. Kiegészítő teológiai háttér: Barth, Karl: *Church Dogmatics, III/1: The Doctrine of Creation*. Part 1. Szerk. Torrance, Thomas F. és Bromiley, Geoffrey W. Ford. Edwards, J. W., Bussey, O. és Knight, Harold. T&T Clark, Edinburgh, 1958.